

УДК 82-312.1.161.2'06

Коваленко Д. О.,
аспірант,
Житомирський державний університет ім. І. Франка
ruhese@gmail.com

ВНУТРІШНЬО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР У РОМАНАХ ГАЛИНИ ПАГУТЯК “ПИСАР СХІДНИХ ВОРІТ ПРИТУЛКУ” ТА “ПИСАР ЗАХІДНИХ ВОРІТ ПРИТУЛКУ”

Анотація

У статті здійснено інтерпретацію притулку як особливого локусу, в якому зосереджений внутрішньо-психологічний світ людини; з'ясовано, як зовнішні час і простір трансформуються у свідомості прибульців та їхніх внутрішніх переживаннях. У побудові часопросторових площин Г. Пагутяк відходить від сприйняття світу, заснованого на бінарних опозиціях, відтак притулок постає полісистемною структурою, механізм якої функціонує на базі щонайменше двох систем. Перша – буддійська модель світобудови. Друга – філософія екзистенціалізму з її концентрацією на самотності як основі людської екзистенції.

Ключові слова: внутрішній часопростір, мотив самотності, духовний ескапізм, образ притулку, циклічність.

Summary

The article provides interpretation of the shelter as a special internal psychological world of a person; it is found that the outside time and space locuses transform on the platform of mind of newcomers and their inner experiences. In the construction of time and spatial planes G. Pahutyak goes away from the perception of the world, based on binary oppositions, thus the shelter appears as the multisystem structure, which mechanism operates on the basis of at least two systems. The first – the Buddhist model of the universe. The second – the philosophy of existentialism, with its focus on loneliness as the basis of human existence.

Key words: internal time-space, the motif of loneliness, spiritual escapism, image of shelter, cyclicity.

Характерними ознаками сучасної української літератури є намагання подолати почуття відчуження, спроби сполучити реальне та бажане, урівноважити хаотичну дійсність з примарно втраченими (а може, ніколи не віднайденими) цінностями людської екзистенції. Романи Галини Пагутяк “Писар Східних Воріт Притулку” та “Писар Західних Воріт Притулку” сповнені “баластом антисоціальної втоми”, авторка “занурюється в улюблену фантазію інтелігентів, утомлених життям щоденним, – утечу від суспільства” [1]. І йдеться не так про фізично-матеріально втілений акт ескапізму, як про духовно-ментальне його вираження.

Проза письменниці неодноразово поставала об'єктом уваги літературознавців: Т. Гундорової, Р. Мовчан, В. Агеєвої, Є. Нахліка та ін. Текст і контекст у її прозі – предмет дисертаційного дослідження І. Білої, міфологічні й історичні інтертексти – Г. Бокшань. Особливості індивідуального стилю проаналізовані в роботах Н. Герасименко, О. Чаус, А. Артюх. Т. Тебешевська-Качак називає іманентною рисою художнього світу творів Г. Пагутяк межовість і зазначає, що у житті її героїв, які намагаються зазирнути у просвіт буття, в інший вимір, постійно

присутні два світи [16, 52]. І. Біла зазначає, що у більшості творів письменниці представлена трирівнева модель світу: реальність / притулок (фантазія, марення) / проміжна зона (ліс, пустеля) [3, 7]. Метою цієї статті є інтерпретація притулку як особливого простору чи втілення внутрішньо-психологічного світу людини, обтяженої соціальною втомою. Витоки такої екзистенційної порожнечі – в сучасному цивілізаційному світі, перенасиченому інформацією, подіями та можливостями. Внутрішній простір героїв означених романів – це своєрідний осередок генерації спокою, пошуків гармонії з собою і Всесвітом. Люди-прибульці зосереджені саме на пошуках гармонії, не щастя, бо як зазначає сама авторка, “людина не може бути весь час щасливою і навіть не повинна прагнути щастя. Коли тобі щось дають, то відбирають в інших. Бо в цьому світі кількість щастя і нещастя дозована” [15].

Невидимого простору притулку, вибудованого Галиною Пагутяк, нема на жодній мапі. Від реального світу його відділяє пустеля, яка в своєму символічному значенні є місцем наближення до Бога і до землі обітованої, просторовим посередником між світом і раєм. Кожен прибулець, перш ніж дістатись до притулку, долає пустелю “з сірими, ніби живими, пагорбами піску, з яких стирчали кістки людей і тварин, пронизливим холодом вночі, спекою вдень” [13, 12]. У Біблії образ пустелі – місце випробування людини на віру: народ Ізраїлю отримав допомогу від Бога, коли йшов до землі обітованої, Ісус встояв проти спокуси Сатани, в пустелі шукають істини пророки, Мойсей чує Голос Божий, звернений до нього. Так і притулок, його ворота відкривались лише тим, хто страждав і хто вірить. Такі люди були “бажаними гостями. Без них Притулок давно б поріс бур’янами, перестав би бути житлом. Хоча прибульці вважали інакше: вони нікому не потрібні, вони – сміття, їхні розум і руки здатні лише руйнувати, а не створювати. Багато хто з них нищив, убивав, бездумно виконуючи чужі накази, доки, опинившись над прірвою, не почув голосу, що просив шукати порятунку. Треба було відкинути упередження щодо Притулку, який нібито є пасткою, стати довірливим, наче дитина, і вхопитися за незнайому руку. Навіть у безвиході мало хто обирав цей шлях” [13, 11].

Хоча географічний простір притулку не відображає топоси реальної дійсності, він моделюється як частина реальності й має доволі чіткі межі. Ввійти до нього можна через Східні Ворота, оселитись в Долині, Містечку чи Монастирі й вийти, коли прийде час, через Західні Ворота. Притулок – місце для тих, для кого не знайшлося місця в Тому світі й приходять вони сюди “не за щастям, а шукають забуття” [13, 6]. Монастир, Містечко та сам Притулок, у цілому, асоціюються з історичними місцями-притулками, де можна було знайти не тільки духовний, а перш за все, фізичний захист. Суть цього місця полягає в тому, що відомі приміщення (храми, священні місця, палаци і навіть цілі міста) гарантують безпеку кожному

переслідуваному – вбивцям, злочинцям, ворогам. Римська імперія бере свій початок із міста-притулку, яке міф пов'язав з іменем Ромула. Міста – найбільш характерні форми притулку, спеціально призначені для спасіння втікачів. Їх ми знаходимо не тільки у євреїв, у яких вони набули значення гуманітарного інституту для необачних вбивць, але й у народів повністю первісних (африканські, індійські племена) [17].

В романах Галини Пагутяк, зазначає Я. Голобородько, притулок змальовано як Країну-Phantom, яка існує саме тому, що не існує для всіх. Ця Країна існує як самодостатній світ зі своїми законами й правилами життя, як світ не для всіх, як світ задля особливо нужденних – психологічно й духовно скалічених, зневірених, зламаних. Притулок, за романною концепцією Галини Пагутяк, виконує роль своєрідної буферної зони, куди потрапляють ті, хто шукають спокою, розради, примирення зі своєю душею [7, 3]. Виходить, що, з одного боку, притулок – це символ духовної кризи, а з іншого – символ мудрості й життєвого досвіду. Це цвинтар успіху й бажань (в контексті споживацького сучасного розуміння цих понять) і водночас – сакральне місце, де відкриваються істинні знання, несуетне, з перспективи вічності споглядання світу. В цьому місці відбуваються ініціаційні переродження прибульців: “Зберегти власну душу – ось що робить людину щасливою, мудрою, вільною, милосердною до тих, хто занепав себе. І біженці, котрі стукають у Ворота Притулку, тікають не так від наслідків, як від причини зарази, що морить і ослаблює цілі покоління. Щоправда, їм здається, що вони тікають від війни, чуми, суду, переслідувань” [13, 8].

Якщо прибульці проходять через пустелю, перш ніж потрапити до притулку, то Антон вже народжується в притулку, а Яків приходить одразу до Західних воріт, щоб стати писарем. Втікаючи від існування в “серединному” світі, в якому його сім'я мала “рівно стільки, щоб не впасти занизько і не піднятися зависоко”, Яків опиняється у просторі Звалища, яке спочатку видається опозицією “серединного” існування, світу споживання і втрати духовності. Але насправді є інтерпретацією пустелі, через яку можна потрапити до притулку. Шукаючи справжнє світло в цьому осередку людських бід, хвороб і принижень, він уявляв “тихі сади, невеликі будиночки з квітами на підвіконні, ліси, де повно ягід і грибів, про те, як гарно сидіти на ґанку власного дому й дивитись на захід сонця” [12, 33]. Змальована силою фантазії його часопросторова модель поступово набуває реальних рис [4].

Письменниця вдається також до традиційного опосередкованого засобу розкриття психології персонажів – через образи-пейзажі, які контрастно протиставляються чи зіставляються з душевним емоційним станом людини, складають чуттєве, психологічне тло розвитку сюжету. У романах Пагутяк, що типово для модерної і постмодерної літератури, природа є своєрідною “мовою”, системою моделюючих категорій, що зберігають лише зовнішню подібність із природними явищами.

Символічним у цьому сенсі є перший сніг, який приносить з собою семирічна дівчинка Христинка. Зовнішній світ настільки був ворожим до дитини з діагнозом СНІД, що “обридливо мив руки, навіть коли торкався її поглядом, хоч вона була гарна, трохи брудна, але чиста, як кожна дитина, чиє тіло і душу ще не встигли зганьбити” [13, 58]. Вона єдина не проходить випробування пустелею, її дитяча душа схожа на перший сніг, що раптово вкриває землю, перетворюючи зовнішній світ на невиразний і несуттєвий. Зима, на думку Г. Башляра, – найстаріша пора року, яка збільшує вік наших спогадів і відсилає в далеке минуле [2, 87]. Тому мешканці притулку трохи схвильовано зустрічають появу дівчинки, яка невідомим способом змушує їх звузити простір свідомості до болючих переживань, самозаглиблення, і в той же час повертає дитинство, давно втрачене для кожного з них і для себе. Діалектика дому і всесвіту в такому випадку, зауважує Г. Башляр, занадто проста. Особливо це стосується снігу, який без найменших зусиль перетворює зовнішній світ в ніщо. Він універсалізує всесвіт, забарвлюючи його в один колір. Так чи інакше, зимовий космос за стінами мешканців дому спрощений. У світі за межами дому сніг стирає сліди, заносить дороги, заглушує звуки, ховає кольори. Здається, починається космічна операція по стиранню фарб і встановленню абсолютної білизни. Чим більше звужується буття зовнішнього світу, тим більшої сили набувають цінності домашнього світу [2, 87]: “Сніг почав падати саме тоді, коли вони щасливо дісталися до будинку, де було тепло і пахло старістю, світом тих, з ким уже нічого, крім смерті, не може трапитись” [13, 57].

Коли Антон вирішує вперше покинути Східні Ворота і помандрувати притулком в пошуках сліду Генріха, за дорученням Старого, його шлях, замість зустрічного сонця, огортає туман, який позбавляє чітких обрисів усе видиме й заважає розібратися в тому, що відбувається. Поява туману на добре знайомій місцевості робить її таємничою й невпізнаваною, а заодно наповнює людину невпевненістю: “Антон важко зітхнув: думки завжди веселіші, коли бачиш сонце. Туман якийсь дивний... Іноді бувають такими вітер і дощ. Вони ніби роблять тебе слабшим” [13, 75]. У більшості культур світу туман – символ невизначеності й емблема сили, яка заплутує й приховує істину від мандрівця. У Біблійній традиції туман відіграє значення предтечі пізнання істини й духовного осяяння, адже коли він розвіється – прийде велике одкровення. Так і Антон має пройти випробування страхом і порожнечею, щоб осягнути конструкції власного душевного простору, усвідомити, хто він, і дати відповіді на важливі питання (яка доля його чекає, що таке притулок і коли його треба покинути).

За художньою архітектурою Галини Пагутяк, притулок – це альтернатива тому світові дисонансів, звідки з’являються люди-прибульці, й усе, що пов’язане з притулком, протистоїть дисгармонійному світові людей. І ритм романного викладу немовби також підкреслює це.

Галина Пагутяк викладає історію притулку розмірено й уповільнено, неначе пригальмовуючи й без того неквапний плин часу в ньому. Викладаючи історію й історію цінностей притулку, вона постійно зазирає у свідомість його мешканців, а свідомість їхня є так само неквапливою, як і розвиток подій у Притулку. Так письменницький зір і рухається: від фактів Притулку – до образів уяви та свідомості його мешканців і прибульців. Час ніби зупиняється. Ілюзії міжчасового існування, як і позачасової розповіді, досягнуто [7, 3].

Час у просторі притулку видозмінюється. Фізично його можна виміряти завдяки зміні часових координат і циклів у природі (зміна дня і ночі, пір року), але він не має ніякого фізичного впливу на людину: тут не старіють, не хворіють і не помирають, тому що не готові до смерті. “Час тут визначали пори року, а не якісь там цифри. Коли входиш у світ, який стирає твоє минуле, час розтягується до нескінченності” [13, 20]. Втілюється мрія про спокій у сучасному урбанізованому світі, де людина не має місця і часу прислухатись до своїх думок. Притулок – своєрідна зупинка, це час, який сучасна людина не може собі дозволити. “Час тече для кожного мешканця по-іншому, скільки хто подужає: сто років, двісті чи тридцять. Якби цілий світ став Притулком, то у ньому народжувались і вмирали б, а це, власне, єдині дві події, які тут не трапляються ніколи” [12, 5]. У притулку немає бажань, грошей, соціальних статусів і технологій, так само, як і немає часу, нема потреби поспішати, натомість є змога “спостерігати політ жуків, перетворення гусені в метелика, навчитися передбачати дощ, читаючи хмари, зазнавати солодкої втоми після неквапливої щоденної праці” [13, 12]. Так в тексті реалізовується ідея економічного принципу, що наче закладений у самій природі людини. За відсутності “штучних прискорювачів” він може змусити її покласти край своїм цілям, потребам, так як і своїм зусиллям. Іншими словами, тенденція не до максимального, а до “гармонійного” задоволення, врівноваженого в індивідуальному плані, повинна була б допомогти людині уникнути порочного кола гіперчисельних задоволень і з’єднати з такою ж гармонійною організацією колективних потреб. Проте, все це за своєю суттю є повністю утопічним [5, 71].

Кожен прибулець знає, що колись настане час повернутись у той світ (прокинутись від сну, вийти з медитації?), кожен відчує це на рівні своєї свідомості. Людина опиняється наодинці з власними думками, пам’яттю і снами, які й генерують простір притулку. Тобто зовнішній час і просторові локуси трансформуються у свідомості прибульців під впливом їхніх внутрішніх переживань.

У побудові часопросторових площин притулку Г. Пагутяк відходить від сприйняття світу, оснований на бінарних опозиціях. Притулок – це не хронотоп добра і не хронотоп зла, це так званий перехідний етап, що не має однозначного ціннісного забарвлення, і тому постає як полісистемна

структура, механізм якої функціонує на базі щонайменше двох світоглядних систем. Перша – буддійська модель світобудови. Все життя людини – суцільне страждання, причина якого – бажання. Страждання виникає як наслідок прив'язаності до життя, жаги до існування. Щоб позбутись страждання – потрібно позбутись бажань і досягнути нірвани, яка в буддизмі розуміється як затихання пристрастей, припинення жаги: “Західні Ворота не протиставлялися Східним. Якби у Притулку зважали на протилежності, він став би фальшивою ілюзією, часткою світу антиподів. Так само той світ і цей не були протилежністю. Хто так вважав, той ніколи не потрапляв до Притулку. Він живе і водночас не живе, байдужий до смерті й життя, сам-один, не шукає собі подібних, бо не має довіри до того, що робить добро і зло дітьми однієї матері” [13, 62–63].

Духовні екзистенції прибульців нагадують форми буддистського восьмикомпонентного шляху порятунку: правильне розуміння (варто повірити, що світ наповнений болем і стражданням); мова (потрібно слідувати за своїми словами, щоб вони не вели до зла); намагатись уникати недоброчесних вчинків; вести гідне життя; не завдаючи шкоди живому; слідувати за напрямком своїх думок; усвідомити, що зло – від плоті; і останнє – досягати умінь зосереджуватись, спостерігати, заглиблюватись в пошуках істини [10, 11]. Перебування у просторі притулку перетворюється на безкінечну медитацію і самозанурення: “Якщо тут немає зла, що ж тоді називати добром?” – не раз питав себе Старий. Він не шукав відповіді в книжках. Бібліотекар Лі не мав під своєю опікою книжок, які нібито дають відповідь, а насправді вводять чоловіка в оману. Старий шукав відповідь у собі й, рубаючи дрова, обрізаючи гілля, вгрузаючи в крісло, перед яким палав вогонь, врешті перестав про це думати. Бо це питання не має сенсу. Зло не є протилежністю добра, а ненависть – протилежністю любові. У Притулку це лише слова, що їх іноді вживають, та й то за звичкою. Вони – неначе татування, яке неможливе вивести, хіба що змінити шкіру [13, 62].

Той благовійний спокій, свята бездіяльність, яку переживають люди-прибульці, є абсолютною протилежністю активного сучасного життя, в якому, як зазначає Ж. Бодрійяр, людина повинна постійно піклуватись про мобілізацію всіх своїх можливостей, всіх свої споживацьких здібностей. Якщо вона про це забуває, їй люб'язно й настійливо нагадують, що вона не має права не бути щасливою. Людина повинна постійно розвивати активність, інакше вона ризикує задовольнитись тим, що має, і стати асоціальною. Звідси пожвавлення універсальної допитливості. Потрібно все спробувати, людина одержима страхом щось упустити, упустити задоволення, яким би воно не було. Тепер не бажання, навіть не смак, а масштабна допитливість, рухома дифузною нав'язливістю, – це “fun-morality”, або імперативний наказ розважатись,

використати до дна всі можливості, змусити себе хвилюватись, насолоджуватись і приносити задоволення [5, 77].

Друга базова світоглядна система – філософія екзистенціалізму з її концентрацією на самотності як основі людської екзистенції. Герої Г. Пагутяк ніби переживають всі чотири модуси самотності, виділені У. Садлером і Г. Джонсоном, а саме: космічний, культурний, соціальний і міжособистісний. Кожен тип самотності – це форма самопізнання, яка свідчить про розрив основної сітки стосунків і зв'язків, які складають життєвий простір особистості. Гостра форма самотності означає крах глибинних очікувань людини стосовно реалізації її основних можливостей, які визнаються важливою складовою людського буття. Переживаючи самотність, людина усвідомлює, що щось важливе йде геть, вислизає те, у що вона вірила, чого очікувала [14]. О. Корабльова зазначає, що для Г. Пагутяк характерним є тяжіння до психологічного та феноменологічного відтворення переживання самотності. Ця категорія у її творчості розглядається як гуманістична характеристика людства, через яку воно спізнає глибини буття в парадигмах хаосу й впорядкованості [8, 202]. Відчуття самотності позначене тугою авторки за ніби втраченою здатністю людини до жертвності, а відтак набуває сакрального значення повернення до витоків милосердя, взаємодопомоги та готовності розділяти біль ближнього: "...у Старого на зап'ястях виступила кров, наче хтось прибив їх цвяхами до крісла. Він не відчував болю, лише невдоволення, що це знову трапилось – життя по краплі витікає з ран. Таке з ним бувало й раніше, коли він бачив прибульців з особливою печаттю самотності. Намагався приховати це, соромився, що про його недугу знали у Притулку" [13, 15]. Образ Старого наділений характеристиками Ісуса Христа, який був посланий на землю, щоб з'єднати людину і Бога. Старий виконує роль своєрідного духовного детектора, посланого діагностувати глибину самотності кожного прибульця. Він виступає символом спасіння, гарантом того, що новоприбулий в притулку знайде спокій, відчує в собі активне начало, яке приведе його до мудрості й гармонії.

У романах "Писар Східних Воріт Притулку" і "Писар Західних Воріт Притулку" Галина Пагутяк вдається до нищення тілесного. Її герої максимально позбавлені ознак плоті, їх не цікавлять інтимні стосунки між статями, їх існування не тривожать бажання і так звана мирська суєта. Змальовуючи внутрішній простір прибульців, авторка наголошує на ілюзорності реальності, стверджуючи, що вартісними є тільки сакральні пошуки, які можуть допомогти людині подолати самотність. Аналізуючи тіло як знак сучасних систем, Ж. Бодріяр виділяє ідеальні типи негативів людського тіла у різних контекстах: труп (медицина); звір (релігія); машина або манекен (політична економія), – це ті форми його фантастичної редукції, які виробляються й відображаються в системах,

які змінюють одна одну [6, 217]. Г. Пагутяк у своїх текстах презентує іншу модель, тіло інтерпретується не як плотська субстанція, чи як суб'єкт торгово-економічних відносин. Текст авторки виконує роль ножа із причті Чан-Дзи про м'ясника. Залишаючи осторонь видиме тіло, він прослідковує тіло внутрішнє, під-тілесне, подібно до того, як анаграма працює за моделлю певного первинного корпусу, секретом якого є інша дискурсивна артикуляція якогось імені або формули, що неодмінно супроводжує текст своєю відсутністю [6, 227–28].

Пробудження в людині боголюдини позбавляє самотності, переносить її на рівень планетарної любові. Духовно-культурний простір і час еросу при цьому стають безконечними, це спосіб існування притулку як духовної субстанції. Пропонуючи самотній людині такий містичний вихід із ситуації самотності, Галина Пагутяк наворачтає зовсім не до існуючих інституцій церкви, її божественний абсолют живе у просторі нового виміру, він побудований на руїнах колишньої релігійності притаманними їй церковними забобонами, що перестали рятувати цивілізаційну людину [9, 205].

На сторінках аналізованих романів образ притулку постає як модель тимчасового дому душі, в якому можна знайти рівновагу: “Слабкі шукають не істину, а притулок, мури, за якими можна вберегти те, що залишилося. Вони – не для боротьби, а для спокою, вони – не кати, а жертви, оті прибульці” [13, 9]. Будинки, в яких живуть прибульці – прості сільські хатинки з нехитрим інтер'єром, проте кожен з них неодмінно прибраний, доглянутий і теплий. Чим простіший дім, зазначає Г. Башляр, тим сильніше він хвилює уяву. Він виривається за рамки “видимої форми”. Штрихи, з яких він складається, володіють силою. Притулок робить нас сильнішими. Він хоче, щоб ми просто жили в ньому, в умовах повної захищеності, яку дає простота [2, 99]. Та на фоні цієї видимої простоти – надскладні й надболючі переживання-пошуки чи то самої авторки, чи людини в цілому, яка все своє життя намагається зрозуміти власну природу. Думка про те, що притулок не є окремим неіснуючим простором, а частиною одного світу, вкладена в уста Яна-кравця, якому здається, що притулок – це лише острів посеред того світу.

Таким чином, створений Галиною Пагутяк у романах “Писар Східних Воріт Притулку” і “Писар Західних Воріт Притулку” образ притулку, може трактуватися як внутрішньо-психологічний простір окремої людини, в житті якої настає момент, коли виникає потреба у втечі, сховку, і найнадійнішим притулком виявляється власне “я”, де можна лишитись на самоті, бути відвертим, трохи заспокоїтись, помедитувати й повертатись назад зі світу філософських роздумів у світ людей і вчинків. Час у цьому “острівному” просторі розтягується як вічність, котрій проте неодмінно настане кінець, адже спокій не може бути кінцевою метою людського існування. “Притулок – це я”, – такими словами закінчується роман

“Писар Східних Воріт Притулку”, резюмуючи, що спокій – лише один із життєвих циклів, після якого настає прагнення до руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипович Т. Нудні радощі ескапізму [Електронний ресурс] / Т. Антипович – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/CULTURE/nudni_radoschi_eskapizmu.html
2. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Гастон Башляр ; пер. с франц. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 376 с.
3. Біла І. Метароман Галини Пагутяк: текст і контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / Біла Ірина Вікторівна. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
4. Біла І. Мотив втечі від міста в романах Галини Пагутяк “Писар східних воріт притулку” та “Писар західних воріт притулку” / І. В. Біла // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ, 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 194–199.
5. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр. – М. : Республика, 2006. – 179 с.
6. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
7. Голобородько Я. Ірраціональні модуси Галини Пагутяк. Літературознавчий есей / Я. Голобородько // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 11. – С. 2–5.
8. Корабльова О. Символістська концептуалізація самотності у “маленькому романі” Галини Пагутяк “Радісна пустеля” / О. Корабльова // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 16. – С. 202–204.
9. Корабльова О. Художня антиномія “смітника” і “притулку” як лейтмотивів постурбаністичного буття у прозі Г. Пагутяк / О. Корабльова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ, 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 199–207.
10. Лестер Р. Ч. Буддизм: Путь к нирване / Р. Ч. Лестер // Религиозные традиции мира : в двух томах. Том 2 / пер. А. Н. Ковалю. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1996. – С. 264–394.
11. Лысенко В. Г. Буддизм / В. Г. Лысенко // Индийская философия : энциклопедия / отв. ред. М. Т. Степанянц. – М. : Гаудеамус, 2009. – С. 169–177.
12. Пагутяк Г. Писар Східних Воріт Притулку : роман / Г. Пагутяк. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2011. – 140 с.
13. Пагутяк Г. Писар Західних Воріт Притулку : роман / Г. Пагутяк. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2011. – 136 с.
14. Садлер У. От одиночества – к аномии [Электронный ресурс] / У. Садлер, Г. Джонсон // Лабиринты одиночества. – М., 1989. – Режим доступа : <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/loneano1.htm>
15. Славінська І. Галина Пагутяк: Людина не повинна прагнути щастя [Електронний ресурс] / І. Славінська // Українська правда. Життя. Інтерв'ю з Галиною Пагутяк від 18.01.2011. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2011/01/18/70491/>
16. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) / Т. Тебешевська-Качак // Слово і Час. – 2006. – № 9. – С. 51–58.
17. Убежища и убежищные города // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Электронный ресурс] – т. XXXIV. – Санкт-Петербург, 1901. – С. 414–416. – Режим доступа : <http://runivers.ru/lib/detail.php?ID=363763>

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2017 року